

## K. UŠINSKIO PSICHOLOGINĖS PAŽIŪROS

### A. GUCAS

Apie K. Ušinskį parašyta labai daug. Kai nušviečiamos jo pedagoginės pažiūros ir veikla, visados nors trumpai apibūdinama ir jo psichologija. Šiame straipsnyje mėginama keliais bruožais pavaizduoti Ušinskio psichologinės mąstysenos kryptį.

Ušinskis visų pirma yra pedagogas, psichologija jis domisi tiek, kiek ji padeda suprasti vaiko psichiką ir tuo būdu pagrindžia pedagogiką. Moksliskas žmogaus prigimties dėsnių pažinimas gali padėti tinkamiau organizuoti pedagoginį procesą ir pasirinkti pedagoginę situaciją atitinkančius mokymo ir auklėjimo būdus bei priemones.

Ušinskis buvo didelis ano meto eruditas. Jis gerai mokėjo pagrindines užsienio kalbas, todėl galėjo skaityti naujųjų psichologijos autorių originalus. Kurdamas pedagoginę sistemą ir analizuodamas psichologijos mokslo teiginius, jis panaudojo savo praktinį patyrimą, įspūdžius, patirtus penkerius metus belankant užsienio, ypač Šveicarijos, mokyklas, ir gausią literatūrą. Ušinskio psichologinis išsimokslinimas nebuvo sistemingas (baigė teisės mokslus). Bet, ėmęs dirbti pedagoginį darbą ir susidomėjęs teoriniais šios srities klausimais, jis iš pagrindų susipažino su psichologijos klasikais ir to meto naujaisiais autoriais. Ušinskis juos vertino kritiškai

ir, bandydamas pats rašyti veikalą, kurį būtų galima paduoti mokytojui į rankas, nepasidavė vienai kuriai svetimai teorijai, mėgino pats savarankiškai orientuotis šioje mokslo disciplinoje: „...sumanėme iš visų mums žinomų psichologinių teorijų paimti tik tai, kas atrodo neabejotina ir faktiškai teisinga, atrinktus faktus vėl patikrinti įdėmia bei visiems prieinama savistaba ir analize, papildyti naujais stebėjimais, kur tatai leis mūsų išgalės, palikti atviras spragas visur, kur faktai tyli, o jeigu faktų sugrupavimui ir jų aiškinimui kur nors prireiks hipotezės, tai, pasirinkus labiausiai paplitusią ir tikėtina, visur ją traktuoti ne kaip patikimą faktą, o kaip hipotezę“, — rašė Ušinskis<sup>1</sup>.

Taigi jis atmeta bet kuriuos autoritetus, nors tai būtų Aristotelis, Dekartas, Bekonas ar Lokas. Pirmiausia jam rūpi faktai, tikrovės apraiškos, tik tada — jų teorijos. Ušinskis nurodo daug autorių, kuriais jis remiasi, ir kiekvieną trumpai kritiškai įvertina. Be jau minėtų vardų, čia sutinkame Platoną, Spenserį, Hegelį, Spinozą, Kantą, Leibnicą, St. Milį, Beną, Herbartą, Benekę ir kt., taip pat eilę fiziologų. Bet tai nereiškia, kad jis nebūtų turėjęs savo pagrindinių principų, pagal kuriuos darė aukščiau minėtą faktų atranką. Savo teoriją sistemingai išdėstyti Ušinskis žadėjo vėliau (deja,

---

<sup>1</sup> K. Ušinskis, Rinktiniai pedagoginiai raštai, t. I, K., 1959, p. 173.

jis nespėjo to padaryti). Bet ir iš likusiųjų po jo mirties veikalų matyti, kad jis mėgino susintetinti tuo metu vyravusias teorijas, apvalęs jas nuo „metafizinio tvaiko“ ir priartinęs prie patyrimo duomenų. Straipsniuose iš „Pedagoginės kelionės po Šveicariją“ vienoj vietoj sako:

„Hegelis, tiesą sakant, psichologijos neparašė, bet jo „Dvasios filosofijoj“ išdėstyta visa psichologinė sistema, kuri, turėdama daug teigiamų savybių, vis dėlto mažiau tinka praktikai, ypač pedagogui, negu Herbarto ir Benekės psichologija. Praktikui psichologui visados geriau pradėti nuo betarpiškų potyrių ir nuo jų eiti prie spekuliacijos, o ne atvirkščiai. Psichologijos vadovėlyje pedagogams galima sujungti empirinės psichologijos išvadas ir stebėjimus su spekuliatyvinės psichologijos sistema“<sup>2</sup>.

Tas jo sumanytas vadovėlis buvo knyga „Žmogus kaip auklėjimo dalykas, arba pedagoginė antropologija“, kurios I dalis pasirodė 1867 m., o II — 1869 m. III dalies, kurioje turėjo būti išdėstyti aukštesnieji psichologiniai procesai ir nurodyti principai, kaip psichologija gali būti taikoma praktikoje, Ušinskis nespėjo parašyti, nors iš jo pasisakymų pirmosiose dalyse matyti, kaip tie klausimai jo buvo mėgiami ir su koku atsidėjimu ruošėsi juos gvildinti, pirmąsias abi dalis laikydamas tik parengiamąja medžiaga.

Ušinskis gyveno ir kūrė apie XIX a. vidurį, vadinasi, tuo metu, kai gamtos mokslai išaugo ir pražydo. Dar iki Darvino Spenseris išreiškė evoliucionistines pažiūras psichologijos klausimais knygoje „Psichologijos pagrindai“ (1855 m.). Tuo metu jau pripažįstama, kad būtis yra kintama, kad ji besivystydama pereina įvairias tapimo lytis. 1859 m. pasirodė Darvino veikalas „Rūšių atsiradi-

mas natūraliosios atrankos būdu“, kuriame jis įrodo, kad augmenija ir gyvūnija nenutrūkstama grandine vystosi iš paprastesnių lyčių vis į sudėtingesnes. Darvino mokslas turėjo tiesioginės įtakos Ušinskiui, nors ištiesai su šia teorija jis nesutiko. Darvinas aiškino, kad atsiradę pirmieji organizmai nepaliaujamai kito; šių kitimų, arba vystymosi, rezultatas yra naujų rūšių atsiradimas. Su organizmų kitimu kartu keitėsi ir vystėsi instinktai, vadinasi, tos gyvūnų organizmų savybės, kurios skiriamos psichinių reiškinių sričiai. Ušinskis pritaria šioms teiginiam, bet jis nesutinka, kad visos gyvijos rūšys išsivystė iš vienos pirmąsios rūšies. Pagal Ušinskį, įvairiose žemės vietose gyvybei plisti buvo skirtingos sąlygos, todėl tuo pačiu metu galėjo atsirasti daug naujų gyvijos rūšių<sup>3</sup>. Taigi, darvinizmas nebuvo Ušinskiui svetimas, jis buvo jį pergalvojęs, kritiškai įvertinęs ir įsisavinęs pagrindinį jo branduolį — gyvosios gamtos išsivystymo idėją, taip pat gyvūnų organizmų psichikos vystymosi mintį, nors jo psichologijoje pažiūra pastaruoju klausimu ne visados nuosekli.

Pagal Ušinskį, kiekvienas gyvas organizmas, taigi ir žmogus, yra būtybė, turinti: 1) organizmui bendrą struktūrą, vystymosi ir gyvenimo planą, 2) savarankišką vystymosi jėgą ir 3) organus, per kuriuos ši jėga įvykdo būtybės organinį planą. Mintis, kad kiekvienas organizmas vystosi pagal jam privalomą planą, prašosi palyginama su Kanto gamtos ir visatos planu (Naturabsicht), pagal kurį turėjo vykti visatos ir jos būtybių raida. Organų buvimą Ušinskis tiesiog paaiškina Kanto žodžiais: „Kiekvieno organo egzistavimo priežastis ir tikslas yra organizmo visumoje, o organizmo visuma gyvena savo organuose“<sup>4</sup>. Atskirų individų (augalo, gyvulio,

<sup>2</sup> К. Ушинский, Собрание сочинений, т. 3, М., 1948, стр. 195.

<sup>3</sup> К. Ушинский, Собрание сочинений, т. 8, М., 1950, стр. 218.

<sup>4</sup> Ten pat, p. 62.

žmogaus) organai yra erdvėje ir laike materialiai tarp savęs susiję ir tarnauja tos būtybės paskirčiai atlikti. Visuomenės organizmuose (šeimos, genties, tautos, valstybės, žmonijos) atskirus individus (organus) sujungia į visumą vystymosi ir gyvenimo sąlygos. Čia visuma egzistuoja tiksliai dėl atskirų organinių būtybių (jas galima vadinti ir visumos organais), kad joms būtų sudaryta galimybė egzistuoti, gyventi ir vystytis. Žmonių visuomenei svarbiausias tikslas yra asmenybė, kuri susiformuoja tos visuomenės gyvenimo sąlygomis. Vaiko gyvenimas ir vystymasis, kaip nurodo Ušinskis, iš pat pradžių priklauso nuo šeimos. Vaiko sugebėjimas kalbėti yra susijęs su tauta, kurioje jis gyvena, o tauta juk yra žmonijos (visuomenės) dalis, arba organas<sup>5</sup>.

Augalai, gyvuliai, žmonės — vis tai gyvosios gamtos organizmai. Augaluose gyvybės jėga pasireiškia tuo, kad jie gali augti, t. y. didėti apimtimi ir daugintis skaičiumi. Gyvuliai ir žmonės taip pat auga ir dauginasi. Jie skiriasi nuo augalų tuo, kad jaučia ir gali judėti iš vietos į vietą, nes turi specifinius šiam reikalui organus (nervų sistemą, muskulų). Taigi gyvulių ir žmonių gyvybė skiriasi nuo augalų. Kalbant apie gyvulius ir žmones, gyvybės sąvoka susiaurinama. Gyvybės žodis suprantamas maždaug taip, kaip jis vartojamas liaudyje: gyvas organizmas yra tada, kai jis gali justis ir judėti; kai šių savybių netenka, yra nebegyvas (miręs). Augalų pasaulyje augimas ir dauginimasis sudaro baigiamąjį tikslą, o gyvulių ir žmonių pasaulyje tiksliai pasirengimą aukštesniems, psichiniams procesams.

Kol į gyvus organizmus žiūrime kaip į materialius padarus, kurių veiklą galima išaiškinti fiziologiniais procesais,

tie organizmai atrodo panašūs į mašinas, veikiančias pagal mechanikos dėsnius: „Pozityviajai psichologijai, nesivaikantiems neįgyvendinamų svajonių — psichinius aktus įrodyti fiziologiniais stebėjimais — visa nervų sistema su savo centrais ir atsišakojimais turi būti ne kas kita, kaip *puikiai sudarytas refleksingas prietaisas*, — mašina, galinti atlikti pačius įvairiausių vaizduojamuosius judesius ir šių judesių kombinacijas. Šios mašinos judesiai gali būti lydimi sąmonės, bet gali būti ir nelydimi; kaip ten bebūtų, pati mašina negali pagimdyti sąmonės ir psichinių aktų, išplaukiančių iš sąmonės“<sup>6</sup>. Ušinskis savo veikale daug kartų kartuoja šį dekartiškąjį gyvo organizmo palyginimą su mašina. Apie tai jis prisipažįsta ir savo poziciją gina pedagoginės praktikos sumetimais. Ušinskis nenori atsisakyti dualizmo, bijodamas patekti į vienašališką mokslinės teorijos įtaką, varžančią pedagoginės praktikos pažangą. Bet, pagal jį, monizmas, kaip ir tikėjimas priežastingumu, yra mokslo pagrindas. Žmogaus protas visą laiką siekia dvasinį ir materialųjį pradus suvesti į vieną. Tačiau auklėjimas formuojąs žmogaus sąmonę, pasinaudodamas mokslo laimėjimais, nepaisydamas mokslo teorijų<sup>7</sup>.

Gyvuliai ir žmonės — tai ne paprastos gyvos mašinos, bet turinčios sielą būtybės. Ušinskis sielą (psichiką) suprantą panašiai kaip Aristotelis: tai yra gyvybės principas. Ušinskis sako: „Kaip ten bebūtų, siela yra organizmo gyvybės principas, arba, kitais žodžiais tariant, pati gyvybė, gyvybės žodžiu suprantant jo jausmų ir valios veiksmus“<sup>8</sup>.

Psichinis mechanizmas bendras ir gyvuliui, ir žmogui. Tas bendrumas yra apspręstas nervų sistemos ir jos veiklos. Nervų sistema tarpininkauja tarp išori-

<sup>5</sup> К. Ушинский, Собрание сочинений, т. 8, стр. 66—67.

<sup>6</sup> Ten pat, p. 163.

<sup>7</sup> Ten pat, p. 654.

<sup>8</sup> К. Ушинский, Собрание сочинений, т. 9, М., 1950, стр. 519.

nių poveikių ir sielos. Išoriniai dirginimai sukelia jutimus, kurie yra ne kas kita, kaip padirgintos nervinės skaidulos dalelių mechaniškas judėjimas. Nervų sistema yra pasyvi, skirta išoriniams poveikiams jausti, pagauti ir priimti, o aktyvi yra siela, pergyvenantis subjektas. Pvz., visas šio pasaulio spalvų įvairumas esąs žmogaus sielos padarinys. Į optinio nervo skaidulų įvairius bangavimus siela atsakanti atitinkamais spalvų pojūčiais<sup>9</sup>. Bet žmogaus idėjų kilmė esanti savarankiška. Tai žmogaus dvasios padaras.

Dvasia yra nauja sielos savybė, skirianti žmogų nuo gyvulio. Tai nėra kokia atskira substancija, bet terminas, apimantis visus aukštesnius psichinius procesus, sudarančius žmogaus psichikos esmines specifines žymes, būtent, kalbą, estetinius, moralinius, teisinius ir pan. jausmus<sup>10</sup>. Taigi, dvasia apima tuos psichinius reiškinius, kuriuos dabar skiriame žmogaus sąmonės sričiai.

Kol Ušinskis kalba apie sielą (psichiką) aplamai, jis nurodo būtiną ryšį tarp jos ir materialinio substrato (nervų sistemos). Vadinasi, čia galima nutiesti tiltą, sujungiantį į vienovę materialinį ir psichinį pradą. Bet, perėjęs prie žmogaus, prie sąmoningos būtybės, jis nebepajėgia nugalėti dualistinės pažiūros. Negalėdamas dvasios (sąmonės) savybių kilmės išaiškinti kitokiu būdu, laiko jas apriorinėmis. Tuo būdu jis nutraukia gyvų organizmų psichikos tolydinio išsirutuliojimo siūlą, tuo pačiu prieštaraudamas ir evoliucionistiniam principui, kurį jis pripažįsta, pripažindamas pagrindinę darvinizmo idėją. Tų keblumų išvengiama, pripažinus, kad siela ir jos savybė sąmonė yra tikrai skirtingi gyvų organizmų psichikos išsivystymo etapai su naujomis kokybinėmis apraiškomis. Tokia pažiūra į psichiką ir

sąmonę padeda nugalėti bedugnę, skiriančią psichinę būtį nuo materialios būties.

Sielos sričiai Ušinskis skiria elementarinius jutimo ir suvokimo procesus, susijusius su paprasčiausiais protavimo aktais. Jai priklauso taip pat jausmai ir valios sritis. Siela pagauna įvairius išorinių objektų vaizdus, juos sujungia ir išlaiko. Dėl to gautus kadaise įspūdžius galima atgaminti atminties pagalba. Pagauti arba atgaminti galima ne tik įvairius daiktus, bet taip pat erdvę ir laiką, nes siela pati esanti už laiko ir erdvės ribų. Kaip tik dėl to ji galinti erdvę ir laiką pažinti. Vadinasi, laikas ir erdvė atskiriamos kaip objektyviai egzistuojančios realybės<sup>11</sup>.

Pagrindinė sielos savybė yra sąmonė. Dvasia, kaip nauja ir aukštesnė savybė, yra susijusi su savimone. Ušinskio manymu, sąmonė negali būti savaranki esybė, nes savaranki esybė negali prasidėti ir pasibaigti ir vėl prasidėti, o sąmonė kaip tik nesanti tolydi, ji nutrūkstanti ir vėl pasirodanti. Miego ar apalpimo metu sąmonės nebesą. Taigi sąmonei Ušinskis skiria tokius pergyvenimus, kuriuos šiaip ar taip pažįsta pats pergyvenantis subjektas. Kadangi jokie materialiai esybei negalima sąmonės priskirti, o savarankiška ji irgi nėra, tai sąmonė esanti sielos savybė. Čia Ušinskio pažiūros skiriasi nuo ankstesniosios ar dabartinės psichologijos, aiškinančios, kad yra nuolatinė, nenutrūkstama sąmonės srovė, tik vieni sąmonės turiniai suvokiami, nukreipus į juos dėmesį, aktyviai pergyvenus, o kiti praeina be tokio aktyvaus įsisąmoninimo, tačiau ir vieni, ir kiti gali turėti įtakos žmogaus psichinei veiklai.

Su sąmone yra susijęs sugebėjimas protauti. Protavimas, pagal Ušinskį, gali būti savaiminis ir nesavaiminis (va-

<sup>9</sup> К. Ушинский, Собрание сочинений, т. 8, стр. 106.

<sup>10</sup> Ten pat, p. 282, 283.

<sup>11</sup> Ten pat, p. 148.

lingas). Pirmuoju atveju protavimas yra paprasčiausias suderinimas įvairių elementų, iš kurių susideda atskiri šviesos, tamsos, spalvos, garso ir pan. pojūčiai. Taigi jis, kaip ir Herbartas, teigia, kad net elementarūs psichiniai procesai yra nauji dariniai iš dar paprastesnių. Pvz., garsas yra sąmonei išvestinis, palyginus bent du dirginimus. Tuo būdu, į paprasčiausių pojūčių susidarymą įvedamas intelektualinis momentas. Todėl Ušinskis ir sako<sup>12</sup>, kad tarp sąmonės ir intelekto (suopračio) nėra skirtumo, proto darbas prasideda kartu su sąmone. Iš čia seka, kad protauti gali ir žmonės, ir gyvuliai. Gyvulių protavimas — savaiminis. Tai paprasčiausi lyginimo procesai, aptinkami pačiame suvokimo akte. Šitokį protavimą galima pavadinti paprastu santykių aptikimu, kad atskirtume nuo sudėtingo santykių išvedimo akto.

Ušinskis nurodo, kad žmogaus protavimas yra ne tik savaiminis, bet ir valingas. Esą, galima aiškiai pastebėti, kaip tokio valingo protavimo metu įtemptos visos nervinio organizmo pastangos, ieškant lygybės, panašumo ar priešastingumo santykių. Žmogus, vadinas, gali svarstyti todėl, kad turi sąmonę. Žmogus gali ne tik norėti, bet ir įsisąmoninti savo norėjimo aktą, todėl jis gali dėl savo veiksmų laisvai apsispręsti. Šitokį protavimo aktą pažinti galima tada, kai žmogus imamas ne tik kaip psichinė (turinti sąmonę) būtybė, bet ir kaip dvasinė (turinti savimonę) būtybė.

Skirdamas daug dėmesio protavimo procesams aiškinti ir ieškodamas priemonių protavimui lavinti, Ušinskis domisi taip pat kalba ir šiuo klausimu pasako daug svarbių ir gražių minčių. Kūdikis dar nėra sąmoningas, t. y. jis negali aptikti sudėtingų santykių, arba santykių santykių. Tai matyti iš jo atminties. Nors kūdikio atmintis imli, bet

jai stinga to, kas galėtų fragmentinius įspūdžius sujungti į vieną darnią eilę, o paskui padėtų vieną įspūdį po kito iškelti į sąmonę,— stinga kalbos sugebėjimo. Šis sugebėjimas būtinas, kad žmogus galėtų išlaikyti tai, ką yra anksčiau nuveikęs. Kalba Ušinskiui yra istorinė kategorija, nes kalba atsiranda ir išsivysto visuomenės gyvenime. Žodis kuriamas per kartų kartas. „Per daugelį tūkstantmečių milijonų individumų dėka tauta savo kalboje sukaupė savo mintis ir savo jausmus,— sako Ušinskis.— Šalies gamta ir tautos istorija, atsispindėjusios žmogaus sieloje, įsikūnijo žodyje. Žmogus išnyko, bet jo sukurtas žodis pasiliko kaip nemirtingas ir neišsemiamas tautinės kalbos lobynas; tokiu būdu kiekvienas kalbos žodis, kiekviena jos forma, kiekvienas posakis yra žmogaus minties ir jausmo rezultatas, ir jų, minties ir jausmo, dėka žodyje atsispindėjo šalies gamta ir tautos istorija. Iš savo pirmtakų paveldėdami kalbą, mes paveldime ne tikrai priemonę savo mintims ir jausmams reikšti, bet paveldime ir tas mintis, ir tuos jausmus. Tai vienintelis gyvas viso tautos gyvenimo palikimas žemėje, ir mes esam paveldėtojai tų gyvų lobių, kuriuose yra sukaupti visi dvasinio tautos gyvenimo rezultatai“<sup>13</sup>. Kalbą Ušinskis skiria savimonės (dvasios) sričiai, kuriai skiria ir kitus visuomeninio-ideologinio pobūdžio reiškinius (estetinius, moralinius ir kitokius panašius jausmus).

Savimonė, arba išmintis, yra visų dvasinių, t. y. grynai žmogiškų, reiškinių šaknis. Kaip jau minėta, dvasinius reiškinius sudaro: kalba, estetiški, moraliniai ir kt. jausmai. Šios visos savybės ir dvasiniai poreikiai sudaro stiprų akstiną žmogaus proto ir valios veiksmams. Iš jų kyla naujų, aukštesnio rango poreikių, kurių žemesniosios gyvų organizmu rūšys neturi. Žmogaus norai gali būti:

<sup>12</sup> К. Ушинский, Собрание сочинений, т. 8, стр. 671.

<sup>13</sup> К. Ушинский, Rinktiniai pedagoginiai raštai, t. II, K., 1959, p. 634.

1) organinės kilmės, pvz., alkis, troškulytis ir kt. vitaliniai poreikiai, ir tada jie yra vienodo lygio su visų gyvų organizmų, taigi ir augalų, poreikiais; 2) sielinės kilmės, bendri tik žmogui ir gyvuliui; 3) pagaliau dvasinės kilmės, kurie aptinkami tik žmogaus psichiniame gyvenime, pvz., kūrimas estетinių, moralinių vertybių, ieškojimas estетinio pasigėrėjimo (mogio) ir pan. Sudėtingas žmogaus noras gali sujungti savyje visas aukščiau nurodytų norų rūšis.

Ušinskio sąmonės supratimas turi bruožų, aktualių ir dabartinei psichologijai. Jis klausia, kaip žmogus pažįsta savo sąmonę, ir atsako, kad sąmonė atsispindi savo veiksmuose kaip daiktas veidrodyje. Taigi iš veiksmų galima spręsti apie sąmonę. Žmogaus sąmonė yra aktyvi, veikli, dėl to galima sakyti, kad išorinis pasaulis, atsispindėdamas joje, įgyja subjektyvų atspalvį, kartu likdamas objektyvus. „Jog už mūsų yra objektai, sukelian tieji mumyse pojūčius, tarpininkaujant įspūdžiams, įsitikiname iš to, kad šie objektai nepareina nuo mūsų norų. Pasukame galvą, ir atsispindėjęs mūsų akyse objektas pranyksta“<sup>14</sup>. Taigi Ušinskis nebuvo subjektyvistas. Jis aiškino, kad išoriniai poveikiai sukelia smegenų ir nervus sudarančių dalelių judėjimą, kurio siela tiesiog nepriima, o atsiliepia įvairiais sąmonės aktais. Tuo jis paneigė ano meto mechanistinio, vulgarinio materializmo supratimą, pagal kurį psichinis procesas yra tolygus fiziologiniams pakitimams žmogaus organizme. Ušinskis nesuveda psichinių procesų ir dėsnių į fizinius, cheminius, fiziologinius arba biologinius, o paaiškina, kad psichinės realybės dėsniai yra skirtingi palyginti su fizine realybe.

Daug dėmesio Ušinskio skirta asmenybės problemai, ypač charakterio klau-

simams. Charakterio esmės ir ugdymo klausimu jis plačiai rašė jau 1857 m. straipsnyje „Apie tautiškumą visuomeniniame auklėjime“. Sistemingiau apie tai dėsto pagrindinio veikalo „Žmogus kaip auklėjimo dalykas“ II tome. Ušinskis charakterį taip supranta: „Žodžiu *charakteris* paprastai nusakoma ištisa suma tų savybių, kurios vieno žmogaus veiklą skiria nuo kito žmogaus veiklos turinio; o ši veikla gali būti kvaila ir protinga, dorovinga ir nedorovinga“<sup>15</sup>.

Pagal Ušinskį, charakteris susideda viasados iš dviejų elementų: 1) įgimto, susijusio su kūnu, ir 2) dvasinio, susidarančio gyvenime auklėjimo ir aplinkybių įtakoje. Vėliau jis nurodė dar ir trečią elementą — 3) žmogaus asmeninę valią.

Jau iš šių charakterio elementų išvardijimo matyti, kad charakterį Ušinskis laiko individualia savybe, apimančia ir temperamento apraiškas. Temperamentas yra sudėtinė charakterio dalis, o ne viena atskirų žmogaus individualiųjų savybių. Charakteris susidaro, gyvenimo sudarytiems polinkiams kovojant su įgimtais kūno polinkiais.

Kadangi temperamentas susijęs su kūno fiziologiniais vyksmais, jis yra įgimtas. Ušinskis į temperamento sąvoką žiūri skeptiškai. Tiesa, išdėsto klasikinę temperamentų klasifikaciją, charakterizuoja juos, bet nelaiko moksliskai pagrįstu dalyku: šis mokslas, paveldėtas iš klasikinės senovės, dar nesuderintas su naujaisiais fiziologijos duomenimis<sup>16</sup>. Kaip tik šis temperamentų mokslo atsilikimas nuo Ušinskio laikų fiziologijos ir vertė jį skeptiškai žiūrėti į temperamento sąvokos produktyvumą. Ušinskio laikais nervų fiziologija teženė pirmuosius žingsnius, ir todėl temperamento aiškinimas negalėjo būti paremtas fiziologijos mokslu.

<sup>14</sup> К. Ушинский, Собрание сочинений, т. 8, стр. 675.

<sup>15</sup> К. Ушинский, Ринкiniai pedagoginiai raštai, t. 1, p. 422.

<sup>16</sup> Ten pat, p. 427.

Nors temperamentas yra įgimtas ir net paveldėtas, bet jis nėra visą laiką pastovus. Kaip temperamentas, būdamas charakterio fiziškoji pusė, gali veikti jo dvasinę pusę, taip ir dvasinė gali veikti (keisti) fiziškąjį organizmą. Gyvenime susidarytos charakterio savybės gali būti perduotos vaikams paveldėjimu ir įgimimu. Gamta savo paslaptینگomis raidėmis įrašo į žmogaus kūną visą jo sielos istoriją. Šis nuostabus gamtos metraštis perduodamas iš kartos į kartą, jis vis įvairėja ir kinta žmogaus gyvenimo ir istorijos įtakoje. Žmonių tipai, jų veido bruožai keičiasi. Ušinskis samprotauja, jog negalėtų taip būti, jeigu būtų perduodamas tiktai tėvų įgimtas organizmas, be tų bruožų, kuriuos jame palieka gyvenimas.

Charakterio ugdymas turi remtis įgimtais polinkiais (temperamentu), o nauji bruožai turi tapti antrąja prigimtimi. Kad ugdymas galėtų sudaryti antrąjį žmogaus prigimtį, reikia, kad ugdymo idėjos virstų auklėtinių įsitikinimais, įsitikinimai — įpročiais, įpročiai — polinkiais.

Cia susiduriame visų pirma su įsitikinimų sąvoka. Įsitikinimai yra stiprus žmogaus veiklos variklis. Bet apie įsitikinimus Ušinskis mažai tekalba. Jis plačiau išdėsto įpročių ir polinkių susidarymą ir jų reikšmę asmenybei. Kaip nurodo Ušinskis, žmonės įpročiais dažnai vadina žmogaus įgytą pajėgumą pakęsti kokį nors pojūtį arba eilę pojūčių, kurių anksčiau pakęsti negalėjo, pvz., šaltį, karštį, triukšmą, supimą, skausmą ir pan. Tokius įpročius Ušinskis vadina „įgytais refleksais“<sup>17</sup>. Čia matyti Sečenevo įtaka. Ši sąvoka pranoksta kai kuriuos mokslo apie sąlyginius refleksus teiginius.

Įpročių arba įgūdžių reikšmė daug platesnė, negu paprastai manoma. Vos

gimęs kūdikis jau pradeda įvairiai prarintis ir taikytis prie gyvenimo sąlygų. Pvz., vaikas įpranta pagauti daiktą rankute. Sudėtingas išmokimo kelias: 1) reikia suprasti, kad tai jo, ne kieno kito, ranka, 2) savo kūną ir ranką skirti nuo visų kitų kūnų, 3) valdyti ranką pagal savo norą, 4) suvokti daiktų perspektyvą, kad iš tikrųjų daiktą galėtų pasiekti. Ta proga Ušinskis kritikuoja Vundtą, norėjusį minėto pobūdžio reiškinius išaiškinti sąmonišku potyriu<sup>18</sup>. Ušinskis sako, kad teisingiau tai bus vadinti vaikystėje įgytais įgūdžiais. Šių įgūdžių susidarymo aktus žmogus užmiršo, kaip ir visa kita, kas susiję su jo gyvenimu iki kalbos periodo. Iš čia matoma ir ta nepaprastai didelė reikšmė, kurią Ušinskis skiria kalbai.

Ušinskis sako, kad geras įprotis yra dorovinis kapitalas<sup>19</sup>. Įprotis virsta sąšąmoningai išpildomu poreikiu. Jis sutaupto jėgas ir laiką, nes nereikia kiekvienu momentu kreiptis į savo sąmonę ir valią, todėl žmogus gali šiuos sielos pajėgumus panaudoti kitam reikalui.

Pripažindamas gyvų organizmų ir jų sąmonės vystymąsi, Ušinskis pripažįsta ir individualios sielos vystymąsi. Jis kalba apie individualios sielos „istoriją“. Kaip tai suprasti? Visuomenės istorijos procesas yra įvairių visuomeninių jėgų susidūrimo rezultatas. Tame procese galima nustatyti eilę įvykių, užimančių visai apibrėžtą vietą kitų tarpe. Sielos istorijoje tokius įvykius sudaro įvairūs pergyvenimai. Jie pasirodo ir praeina, palikdami sielos istorijoje savo pėdsakus, niekad nepagrįždami atgal, nebepasikartodami. Galima bandyti turėtus pergyvenimus atgaminti ir atkurti atminties pagalba, bet tai bus iš esmės naujas pergyvenimas, turįs tik tolimą panašumą su anksčiau buvusiu.

<sup>17</sup> К. Ушинский, Собрание сочинений, т. 8, стр. 204.

<sup>18</sup> Ten pat, p. 211.

<sup>19</sup> Ten pat, p. 228.

Sielos istorija prasideda, gemalui tebesant iščiuje. Juk siela, kaip gyvybės principas, yra ten, kur yra jutimai ir judėjimas. Taigi, kai gemalas ima judėti motinos iščiuje, jis pradeda savo individualią istoriją.

Sielos istoriją apsprendžia įvairūs veiksniai. Ušinskis atmeta nelygstamą įgimtų pradmenų įtaką, taip pat fatalinę gyvenamų sąlygų reikšmę ir pripažįsta didelę subjekto aktyvumo ir sąmoningo pedagoginio akto svarbą.

Ne visi pedagoginiai veiksmai turi lygios įtakos vaiko sielos vystymuisi, jo brendimui. „Vieni turėti įspūdžiai gali pasiekti pačią žmogaus sielos esmę, jos gelmę, sudarydami tam tikrą naują laipsnį žmogaus individualios sielos išvystymo istorijoje, patenkindami įgimtus poreikius arba jiems prieštaraudami. Kiti įspūdžiai lieka joje nuošaliai, jiems siela yra abejinga. Vieną idėjų rūšį siela gali priėti pati, kai joje atbunda poreikiai, kuriuos tos idėjos patenkina arba kuriems prieštarauja, o antru atveju — siela pati idėjų priėti negali, jos visados sukeltos arba betarpiškų išorinių įspūdžių, arba per visą tarpininkų grandinę, pvz., per asociacijas“<sup>20</sup>.

Iš šių Ušinskio teigimų seka svarbios pedagoginės išvados. Žmogui bręstant, atsiranda svarbių poreikių, kuriuos galima vadinti interesais. Tie įspūdžiai ir veiksmai, kurie susiduria su vaiko interesais arba sukelia jame susidomėjimą, gali turėti didesnės reikšmės jo psichiniam išsirutuliojimui už tuos, kuriems vaikas lieka abejingas. Vaikui įspūdį padaro ir tokie įvykiai, kurie tiesiog prieštarauja jo norams. Suprantama, kad jų poveikis vaiko brendimui bus skirtingas. Ušinskis nurodo, kad vaikai labai mėgsta pasakas. Su didžiausiu atsidėjimu ir susidomėjimu klausosi jų, nes tai patenkina jų smegenų nepaprastą įspūdingumą. Pasakų klausymasis, pasak Ušinskio, jau trečių metų vaikui sudaro didelį

smagumą (malonumą). Bet jeigu pasakos vaizduoja baisius dalykus arba įvykius, jeigu pasakotojas arba kitas asmuo vaiką dar pagąsdina, tai įvaro jam baimės. Tėvai ir šiaip dažnai pagąsdina vaikus įvairiais baubais. Šitokie įspūdžiai, nors jie nieko bendra neturi su vaiko įgimtais interesais, vis dėlto pasiekia jo sielos gelmes, esmę ir ją formuoja: daro vaiką baily, moko apsimitimo, melavimo, pakerta jo jėgas situacijose, kur reikia veiklumo ir drąsumo.

Pedagoginė veikla neseka paskui vaiko natūralų brendimą, jo natūralius interesus. Tai yra aktas, kuris kaip tik padeda tiems interesams užsimegzti, pasirodyti ir susiformuoti. Mokytojo sukeltami įspūdžiai gali likti be pėdsakų vaiko sielos istorijoje, kai vaikas lieka jiems abejingas. Kad tie įspūdžiai pasiektų vaiko sielos gelmes, siela turi būti pasiruošusi juos priimti. Ruso „Emilyje“ yra įdomi Savojos vikaro išpažintis, kurioje jis pasakoja apie Emilio auklėjimo būdą ir rezultatus. Jis nusivedė Emilį į kalnus. Priešaky, apačioje vingiavo upė per vešlias pievas. Užpakaly vaizdą slėpė kalnų viršūnės. Tekančios saulės spinduliai jau siekė lygumas, o medžiai, namai ir kalnai metė ilgus šešėlius, išrašydami klonį, kuriame žaidė tūkstančiai spalvų, atsiradę, spinduliams lūžtant kalnų keterose. Buvo tikėtasi, kad šio neregėtai gražaus vaizdo įtakoje Emilis susidarys originalią pažiūrą į visatą. Ir vis dėlto Emilis liko tam įspūdžiui abejingas. Matytas vaizdas nepaveikė jaunuolio taip, kaip laukė auklėtojas. Ušinskis kritikuoja Ruso ir sako, kad šis vaizdas buvo jaunuolio sielai per daug didelis ir per daug sudėtingas. Prieš tai reikėjo išugdyti daug smulkių pojūčių, kad iš jų būtų galėjęs susidaryti tas sudėtingas gyvenimas, kurio laukė Ruso. Kad įspūdžiai, kurie pasiekia vaiką, virstų giliais išgyvenimais ir užimtų jo sielos istorijoje įvykio vietą, siela turi būti tam ak-

<sup>20</sup> К. Ушинский, Собрание сочинений, т. 8, стр. 669.



tui paruošta ankstesniais veiksmis, joje turi būti sužadinti atitinkami interesai.

Gyvenimo patyrimas ir mokslas duoda vaikui vis daugiau ir daugiau įvairių žinių ir įspūdžių, kurie vaizdiniais kaupiasi jo sąmonėje. Ilgiausios vaizdinių grandinės supinamos į vieną tinklą. Sąmonė tuos vaizdinius palygina, sugrupuoja ir sujungia. Išoriniai įspūdžiai trukdo šį sąmonės darbą, sklaido dėmesį. Juo vaikas jaunesnis, juo mažesnis jo patyrimas ir žinojimas, juo labiau jis pasiduoda įvairių įspūdžių veikiamas ir jų patraukiamas. Su amžiumi ir patyrimu vis lengviau nugalėti tą išorinių jėgų ardomąjį darbą, nes žmogus susidaro pažiūras, įgyja žinių sistemas, kur kiekvienas naujas įspūdis gauna savo vietą. Susidaromos pažiūros į gamtą ir gyvenimą. Žmogaus sąmonės veikla turi aišką kryptį. Intensyviausias įspūdžių ir žinių vienijimo periodas yra, pagal Ušinskį, nuo 16 iki 23 m.<sup>21</sup> Šituo laiku užbaigiamas sąmonės ir charakterio formavimo procesas. „*Jaunystės gaidinčioje ugnyje nuliejamas žmogaus charakteris*. Štai kodėl nereikia šios ugnies nei gesinti, nei bijoti, nei žiūrėti į ją kaip į visuomenei pavojingą dalyką, nei varžyti jos laisvo degimo, bet tikrai rūpintis, kad šiuo metu į jaunuolio sielą liejama medžiaga būtų geros kokybės“<sup>22</sup>.

Kaip paruošti vaiko sielą naujiems įspūdžiams tinkamai pasitikti ir priimti, kaip tinkamai parinkti medžiagą, kuri bus paskirta jo sielai perdirbti — tai atlikti gali padėti pedagoginis ir psichologinis taktas, kuris yra būtinas sėkmingam pedagoginiam darbui.

Psichologinis taktas yra sugebėjimas pagal savo turėtų pergyvenimų prisiminimą suprasti kito žmogaus psichiką, veikti ją ir pasirinkti šiam veikimui tokias priemones, kurios jau su savimi išbandytos. Psichologinį taktą galima la-

vinti, stebint savo paties pergyvenimus. Todėl savistabos metodas yra nepamainomas būdas pažinti savo ir kitų psichiką. Kiekvienas psichologinis kitų žmonių stebėjimas, kaip aiškina Ušinskis, yra paremtas žmogaus įgimtu sugebėjimu pažinti ir atsimentinti savo psichines būsenas.

„Nors ir labai aiškiai būtų išreikšta kito žmogaus veide, judesiuose arba balse kokia nors aistra, nesuprasime tos aistros, jeigu patys nepergyvenome ko nors panašaus. Tiksliai ir aiškiai atvaizdaves kokį nors žmogaus jausmą, poetas bus nesuprantamas tam žmogui, kuris nepatyrė panašių jausmų, nors ir labai silpna forma. Jeigu vaikas skaito lyrinius arba draminius kūrinius arba mokosi pasakėčių, pamokymų ir aplamai tokių dalykų, kuriuose vaizduojama suaugusio žmogaus dorinė prigimtis, tai jis skaito ir mokosi tik žodžius, daugiau nieko, išskyrus žodžius“<sup>23</sup>.

Pripažindamas tik savistabą psichologijos metodu, Ušinskis susiaurina psichologijos mokslo duomenų pritaikymą pedagoginei praktikai. Tačiau kartu tai yra rimtas nurodymas, kad negalima pasitenkinti ir pasitikėti tik knyginiu žinojimu apie kitų žmonių psichiką. Knygos negali pakeisti to žmonių psichikos pažinimo šaltinio, kurį sudaro gyvenimo patyrimas. Be abejonės, pažinus savo vidaus gyvenimą, įsigilinus į jį, lengviau pažinti ir suprasti kitus. Taigi, Ušinskis nurodo priemonę, kaip pažinti vaiko psichiką, kad būtų galima geriau ją veikti.

Atmetęs iš anksto bet kurias teorijas ir ieškodamas atramos savo meto fiziologijoje ir savistabos būdu aptiktuose psichinio gyvenimo reiškiniuose, Ušinskis davė daug konkrečios medžiagos

<sup>21</sup> К. Ушинский, Собрание сочинений, т. 8, стр. 441.

<sup>22</sup> Ten pat, p. 442.

<sup>23</sup> Ten pat, p. 272.

žmogaus psichinio gyvenimo reiškiniams pažinti. Norėdamas likti ištikimas savo empirinėms pažiūroms, jis nenori eiti toliau faktų, nors čia pat prisipažįsta: žmogus nori ir veržiasi pažinti pasaulio vienovę, ją aprėpti, suvesti visą būtį į vieną pradą, siekti monistinės pasaulėžiūros. Tačiau jis save laiko pedagogu praktiku ir nenori suvaržyti savęs mokslinėmis teorijomis, nes gyvenimas esąs judresnis už jas. Bet, darydamas empirinių faktų atranką, ne vieną mokslo pažiūrą jis vertina kritiškai. Ušinskis nepajėgė visai nugalėti idealizmo, bet, pripažindamas vystymosi principą, kovoda-

Vilniaus V. Kapsuko universiteto  
Pedagogikos ir psichologijos  
katedra

mas su metafizikos klaidomis ir mechanistiniu materializmu, pripažindamas pirmenybę empiriniam metodui ir pažiūroms, jis ėjo pirmose mokslo gretose ir įnešė didžiulį indėlį į to meto rusų pedagogiką ir psichologiją. Pagrindinis Ušinskio veikalas — „Žmogus kaip auklėjimo dalykas“. Šiuo veikalu buvo padėti pedagoginės antropologijos pagrindai, sujungusieji gretimus mokslus didžiausiam uždaviniui — veiklaus ir kūrybingo žmogaus auklėjimui. Sintetinis mokslas apie žmogų turi šalininkų ir dabar.

Įteikta  
1969 m. lapkričio mėn.